

JAZYKOVÁ ZMENA – HISTORICKÁ KONTINUITA PRIRODZENEJ REŠTRUKTURÁCIE (SLOVENSKÉHO) JAZYKA

V rámci systémovej lingvistiky sa pri deskripcii a explanácii jazykových zmien uplatňuje téza, že jazyk je otvorený systém, že je v neustálej interakcii so svojím okolím, že jazykový systém sa správa akomodačne, t. j. prispôsobuje sa okoliu tým, že sa sám mení, pričom si udržiava stav dynamickej rovnováhy. Štandardne sa poukazuje na to, že zmeny prebiehajú na každej jazykovej rovine, v každom podsystéme jazykového systému a že dynamika zmien podsystémov nie je rovnaká.

Interpretácia jazykových zmien závisí od prístupov k jazyku, t. j. od zvolenej metodológie, poznávacia hodnota ktorej je určovaná jej explanačnou adekvátnosťou. V slovenskej lingvistickej tradícii sa uplatňujú dve základné stanoviská – objektivistické (reflexívologické) a subjektivistické (pragmatickologické).

Z pozície objektivistickej metodológie sa hľadá spätosť jazykových a mimojazykových faktorov, ktoré eliminujú náhodilosť a potvrdzujú zákonitosť zmien. Vychádza sa z tézy, že jazykové zmeny majú istý účel, ktorým sa optimalizuje funkčnosť jazyka. Kauzálna (finálna) a teleologická (funkčná) explanácia sa interpretuje aj tak, že príčiny jazykových zmien vyplývajú z ich účelu.

Z pozície subjektivistickej metodológie sa princíp jazykovej zmeny odvodzuje od jazykovej interakcie komunikantov (zámerná aj spontánna jazyková zmena je sprievodným javom interakcie komunikanta s členmi daného jazykového spoločenstva). Ide o pragmatickú interpretáciu funkčnosti spontánnych jazykových zmien. Na jazykové zmeny sa nazerá predovšetkým z aspektu používateľa jazyka (jeho prirodzenej metajazykovej axiologickej kompetencie), ktorý inováciu nevníma ako popieranie ustáleného, ale interpretuje ju ako analógiu jestvujúceho, keďže už jeho jazykové správanie je založené na perspektíve prirodzenej analógie. Jazyková zmena sa vysvetľuje ako rozšírenie výskytu jestvujúcej štruktúry, ako rozšírenie kolokácie istého komponentu zafixovaného v danom jazyku. Kolokácia sa tu chápe ako realizovaná kolokabilita, t. j. všeobecná schopnosť jazykového komponentu (slova alebo iných jednotiek) v komunikácii (texte) spájať sa s inými, ako aktualizácia potenciálnej kompatibilitity. Ako píše J. Dolník, «spontánne jazykové zmeny prebiehajú ako príležitostné nezámerné rozširovanie kolokácií rečových segmentov v spätosti s modifikáciou ich interpretácie, ktoré môžu vyústiť do ich reinterpretácie. Podstatné je, že rozšírenie kolokácie istého segmentu je jeho novým použitím v zmysle zafixovaných v použití, takže kolokačné rozšírenie je plynulé, nenápadné» [1, s. 159].

Jazykové zmeny sa uchopujú na pozadí komplementárneho vzťahu tradičných a inovačných prvkov v jazyku, ktorými sa zabezpečuje jednak dynamika vyjadrovacích potrieb a jednak historická kontinuita prirodzenej reštruktúracie jazyka. Ako inovačné stimuly sa akceptujú jednak štruktúry, ktoré sú prirodzenejšie, menej príznakové, lebo sú optimálne motivované a jednak štruktúry, ktoré sú menej prirodzené, sú príznakovejšie, lebo nie vždy sú optimálne motivované. Za prirodzené

sa spravidla považujú najmä tie, ktoré rešpektujú typologické vlastnosti jazyka. Pre slovenčinu ako flektívny typ jazyka je charakteristické odvodzovanie, t. j. tvorenie pomenovaní pomocou afixov a synkretické vyjadrovanie gramatických významov prostredníctvom koncoviek. S optimálnou mierou prirodzenosti v slovenčine fungujú nielen adičné, ale aj konjunkčné a subtrahčné postupy. Preferovanie štruktúr lepšie zodpovedajúcim princípom prirodzenosti je totiž prejavom systémového aj pragmatického typu jazykovej ekonomizácie. Je to tým, že pôsobenie princípov systémovej primeranosti a motivačnej optimalizácie smeruje k ekonomizácii (kognitívnej aj jazykovej). Optimálna motivácia sa vyznačuje tým, že prediktabilitu zaručuje najmenším komplexom motivačných príznakov vzhľadom na dané systémové podmienky [2, s. 86]. Pre nositeľov jazyka je optimálna motivovanosť predovšetkým funkčným kritériom a sekundárne aj hodnotiacim kritériom, na pozadí ktorého sa im tieto štruktúry javia ako dobré, prijateľné alebo menej dobré.

To znamená, že vo formálnej štruktúre nových lexikálnych jednotiek a lexikálnych spojení sa sleduje uplatňovanie vzťahu prirodzené – menej prirodzené a následne nepríznakové – príznakové.

Za prirodzené a nepríznakové sa považujú tie štruktúry, ktoré sú založené na optimálnej motivácii, t. j. tie, reprodukcia alebo utváranie ktorých sa vyznačuje optimálnou jednoduchosťou a určitosťou (porov. nové spojenia, ktoré vyberáme z dennej tlače: *operná pubertiačka*, *mediálna inkvizícia*, *cenová hitparáda*, *energetický otlak*, *inteligentné mobily*, *dlhová pasca*, *neautorizované šrotoviská*, *daňový mix*, *sociálna múka*, *lieková korupcia*, *hrubozrnný chlapík*, *ľudskoprávne organizácie* a iné; nové univerbizované pomenovania utvorené analogicky podľa systémove ustálených štruktúr: *distribučka* (distribučná spoločnosť), *maximálka* (maximálna rýchlosť), skrátené pomenovania: *val* (euroval), *ilegál* (ilegálny migrant).

Prirodzené a príznakové sú tie, ktoré majú časť štruktúry inherentne príznakovú, motivačný príznak sa optimalizuje jeho špecifikáciou, napr. transponované pomenovania *bloggerka* // *blogérka*, *líderka*, *dídžejka*, slovtvorný základ, ktorých tvoria adaptované cudzojazyčné pomenovania: *blogger*, *líder*, *dídžej*); derivované pomenovania s expresívnymi a málo frekventovanými slovtvornými formantmi: -oš v pomenovaniach osôb typu *drogoš*, *fetoš*, *hivoš*, *schizoš*, *ároš*, *gyndoš*, *sestroš*; -ač v deverbatívnych pomenovaniach osôb *havarovač*; univerbizované pomenovania s expresívnymi a málo frekventovanými slovtvornými formantmi -ák // -iak: *závislák* (drogový závislý človek), *adapták* (všetkému sa pris-

pôsobujúci sa človek), *partiak* (člen partie), *komerčák* (komerčný film), *športiak* (športové auto).

Za menej prirodzené a nepríznačné sa považujú štruktúry, ktoré sú analógiou cudzojazyčných modelov a v slovenčine sa pociťujú síce ako odchýlenie od ponuky systému, ale používateľmi jazyka sú akceptované, napr. *top problémy*, *hi-tech prvky*, *skipas*, *toklshow* a iné.

Za menej prirodzené a príznakové sa považujú tie štruktúry, ktoré sú jedinečné a majú nízku frekvenciu, napr. *Londongrad* – okazionálne pomenovanie Londýna s aluzívnym komponentom *-grad*, ktorý naznačuje výrazný príliv ruských občanov; *dostať full servis* – verbonominálne spojenie s cudzojazyčným neadaptovaným komponentom a pod.

Jazykové zmeny prebiehajú ako postupné rozširovanie istých jazykových prvkov. Lexikálne inovácie sú odrazom uplatňovania nominačných modelov, ktoré sú pre slovenský jazyk typologicky viac alebo menej prirodzené. Zároveň sú prejavom neustále prebiehajúceho vyrovnávania napätia medzi nepríznačnosťou a príznakovosťou, v pozadí ktorého sa uskutočňujú systémové optimalizácie. Pokiaľ jazykové zmeny prispievajú k obohateniu výrazových možností jazyka a smerujú k ústrojnej zmene [1, s. 153] sú inherentnou súčasťou kultivovania každého prirodzeného jazyka.

Literatúra

1. Dolník, J. Teória spisovného jazyka so zreteľom na spisovnú slovenčinu / J. Dolník. – Bratislava : Veda, 2010. – 301 s.

2. Morfológické aspekty súčasnej slovenčiny / ed. Juraj Dolník. – Bratislava : Veda, 2010. – 464 s.

3. Sokolová, J. Tri aspekty jazykovej nominácie / J. Sokolová. – Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, 2002. – 104 s.